

Неп на сторінках «Українського селянина»

Проаналізовано статті, присвячені дослідженню нової економічної політики, що надруковані у збірнику наукових праць «Український селянин». На його сторінках багатьма авторами вперше висунуто і документально обґрунтовано цілий ряд положень та висновків, які конкретизують непівську проблематику, роблять її яснішою і зрозумілішою. Метою дослідження є вивчення еволюції поглядів вітчизняних істориків, які займалися вивченням непу на початку ХХІ ст., статті яких опубліковані на сторінках збірника наукових праць «Український селянин». У підсумку автором окреслено коло питань, що стали предметом уваги українських науковців.

Ключові слова: нова економічна політика, «Український селянин», історіографія.

Корновенко С.В., д-р исторических наук, профессор, Черкасский национальный университет им. Б.Хмельницкого, Украина, г. Черкассы

Тараненко, О.Н., канд. исторических наук, доцент, Черкасский национальный университет им. Б.Хмельницкого, Украина, г. Черкассы

Неп на страницах «Украинского крестьянина»

Проанализированы статьи, посвященные исследованию новой экономической политики, опубликованные в сборнике научных трудов «Украинский крестьянин». На его страницах многими авторами впервые выдвинуто и документально обосновано целый ряд положений и выводов, которые конкретизируют неповскую проблематику, делают ее более ясной и понятной. Целью исследования является изучение эволюции взглядов отечественных историков, занимавшихся изучением непа в начале ХХІ века., статьи которых опубликованы на страницах сборника научных трудов «Украинский крестьянин». В итоге автором очерчен круг вопросов, ставших предметом внимания украинских ученых.

Ключевые слова: новая экономическая политика, «Украинский крестьянин», историография.

Kornovenko S.V., Sc.D. of History, professor, Cherkassy national Bohdan Khmelnytsky university, Ukraine, Cherkassy

Taranenko O.M., candidate of History, docent of Cherkassy national Bohdan Khmelnytsky university, Ukraine, Cherkassy

NEP on pages of the «Ukrainian peasant»

The author analyzes the articles devoted to the research of the new economic policy, published in the collection of scientific papers «Ukrainian peasant». On his pages by many authors for the first time it is put forward and proved a lot of positions and conclusions which concretize an NEP, make it clearer and more understandable. The aim of the study is to trace the evolution of the views of domestic historians, who have been studying NEP in the early ХХІ century, articles are published in the pages in the collection of scientific papers «Ukrainian peasant». In the end, the author outlines a range of issues that were the subject of attention of Ukrainian scientists.

Keywords: new economic policy, «Ukrainian peasant», historiography.

На сучасному етапі розвитку історичних знань в Україні зростає роль і значення історіографії, історіографічних досліджень. Історіографія дозволяє виявити та зрозуміти сутність різних напрямів, що репрезентовані в історичній науці, зміну наукової проблематики історичних досліджень, зумовленість теорій історичного процесу, становлення та еволюцію історичних концепцій, історію введення до наукового обігу джерел та історіографічних пам'яток, трансформацію принципів та методів наукового пошуку [1, с.5].

На основі нових концептуальних підходів та методологічних принципів здійснюють свою роботу дослідники Науково-дослідного інституту селянства та Наукового товариства істориків-аграрників. За їхньої організаційної підтримки з 2001 р. видається «Український селянин» – збірник наукових праць, заснований Інститутом історії України НАНУ та Черкаським (тоді ще державним) університетом ім. Богдана Хмельницького. У 2001–2013 рр. побачило світ тринадцять випусків «Українського селянина». Станом на 2013 р. «Український селянин» – єдине в Україні спеціалізоване видання з селянознавчої проблематики, внесене до переліку фахових видань з історії. Наукові праці, розміщені в збірнику відображають широкий тематичний спектр проблем соціального, економічного, культурного та політичного розвитку селянства, хронологічно охоплюють період від найдавніших часів до сучасності, територіально – Україну, Росію, країни Центрально-Східної Європи, США [2, с.26].

Про визнання збірника широкою науковою громадськістю України свідчить склад редакційної колегії, до якої входять більше десяти докторів наук, професорів, провідні вчені—історики нашої держави: О.Гуржій, В.Даниленко, С.Кульчицький, С.Лях, В.Марочко, О.Ресні, О.Моця, В.Гоцуляк, В.Калініченко, В.Масненко, А.Морозов, А.Чабан, О.Перехрест, С.Корновенко [2,с.27].

Враховуючи вище сказане, ми поставили за мету розкрити еволюцію поглядів вітчизняних істориків, які займалися вивченням проблематики непу на початку ХХІ ст., статті яких опубліковані на сторінках збірника наукових праць «Український селянин». Отже, об'єкт вивчення — непу, предмет — її висвітлення на сторінках «Українського селянина».

У контексті обраної нами для вивчення теми науковий інтерес становлять наукові статті А.Морозова та В.Гоцуляка, С.Корновенка та А.Морозова, В.Лазуренка, Ю.Святець, В.Паскаленка, О.Десятнікова, Г.Капустян, Ю.Раку, Я.Балабай, Р.Кантемирової, В.Боечка, Л.Шаповал, В.Маленка, В.Яцюк, О.Стадник.

У колективному дослідженні А.Морозова та В.Гоцуляка об'єктом уваги авторів стала сільськогосподарська контрактиція в добу непу — широкий комплекс збутопостачальних і виробничих договірних відносин між селянськими господарствами, сільськогосподарськими кооперативними об'єднаннями і державними організаціями та переробними підприємствами.

Оцінюючи організаційно—економічні умови контрактиції, оперуючи джерельним матеріалом, дослідники загалом дають позитивну оцінку цьому засобу економічної розбудови сільського господарства. Разом із тим, учені вказують на ті негативні моменти, які гальмували розвиток контрактиційної роботи. Так, за їхніми словами, в основі наростання негативних явищ очевидні викривлення державної заготівельної політики, в основу якої, було покладене штучне заниження заготівельних цін, вперше введене у 1923—1924 рр. [3,с.35].

С.Корновенко та А.Морозов дослідили трансформацію податкової політики радянської влади в українському селі на початку непу. З'ясувавши основні засади побудови податкової системи в умовах непу учені виокремлюють такі положення:

по—перше, обсяг податку зменшується порівняно з оподаткуванням по розверстці;

по—друге, податок мав стягуватися у формі відсоткового або часткового відрахування вироблених у господарстві продуктів;

по—третє, запроваджувалася система пільг, яка стимулювала виробництво;

по—четверте, скасовувалася кругова відповідальність за сплату податку.

Разом із тим, на основі архівних джерел дослідники спростовують перше положення, зазначаючи, що під час збирання врожаю 1921 р. стало очевидним, що податок на зерно виявився більшим за продрозкладку [4,с.231—232].

Позитивним у дослідженні черкаських науковців є те, що вони порівнюють податкову систему непу 1921—1922 рр. із податковою системою царської Росії у 1913 р., наводячи при цьому цікаві статистичні факти.

Схоже дослідження провів В.Лазуренко, основні положення якого відображені в статті «Податкова політика радянської держави по відношенню до економічно міцного селянського господарства України в добу непу» [5]. Вивчаючи податкову систему радянської держави в період непу автор проаналізував розроблені радянським урядом податкові закони, визначив головні аспекти податкової політики радянської держави.

На нашу думку, варто погодитись із висновком автора, що антизаможницька податкова політика радянської влади об'єктивно призвела до поступового уповільнення темпів розвитку сільського господарства, оскільки заможні селяни, пригнічені надмірним податковим тиском, втрачали зацікавленість в подальшому розвитку власного господарства [5,с.112].

Варта уваги одноосібна розвідка А.Морозова [6], в якій науково і об'єктивно розкрито діяльність української сільськогосподарської кооперації доби непу. В ній досліджено широке коло питань, так чи інакше пов'язаних з діяльністю сільськогосподарської кооперації в добу непу. Істориком детально вивчено основні напрями, форми, зміст і наслідки господарсько—економічної діяльності сільськогосподарської кооперації. Велика увага приділена, наприклад, роботі таких її провідних форм, як кредитна та спеціалізована сільськогосподарські кооперативні системи.

Дніпропетровський дослідник Ю.Святець у своєму дослідженні аналізує матеріали весняного вибіркового перепису 1925 р. методом головних компонентів, який спрямований на з'ясування причин несхожості безпосівних селянських господарств [7]. Унаслідок застосування методу, ідея якого описана автором, одержані 5 головних компонентів, які пояснюють більшу половину відмінностей без посівних господарств.

Отже, серед причин, що пояснюють існування безпосівних господарств Ю.Святець виокремлює такі:

по—перше, нерільницький (торгівельно—промисловий та тваринницький) напрям діяльності малоземельних господарств;

по—друге, недостатня забезпеченість господарств живим та мертвим реманентом і як альтернатива — молочна спеціалізація тваринництва;

по—третє, брак живого та мертвого реманенту;

по—четверте, малоземелля та перенаселення, внаслідок чого головним джерелом існування господарств були сторонні заробітки;

по—п'яте, брак робочої сили в малосімейних господарствах, тому земля заорювалася лише задля збереження права користування нею [7,с.93—94].

В.Паскаленко у своїй праці з'ясував значення участі заможного селянства у роботі низових кооперативних товариствах. Позитивним у цій роботі є те, що автором детально розкрито історіографію окресленої ним теми дослідження. Цікавими є статистичні дані наведені автором, які відображають соціальний стан сільськогосподарських товариств Київської округи, враховуючи звіти сільськогосподарських товариств та матеріалів спеціального обстеження ЦСУ України. Очевидна невідповідність матеріалів звітності та обстеження буквально кидаються у вічі. В тогочасних умовах розбіжність між даними сільськогосподарських товариств і обстеження ЦСУ подавалися як переконливий доказ «куркульського засилля» і в керівних органах кооперації, що і вело до такого спотворення статистичних даних. На думку автора, це давало підстави до постійних спекулятивних декларацій, які покликані були підтримувати соціально напругу, а отже, і так бажаний владі розкол села [8,с.124].

Проблематику наймитства у роки непу вивчав О.Десятніков. Так, у одному із своїх досліджень О.Десятніков, розкриваючи еволюцію трудових відносин на селі у період непу, з'ясував особливості використання найманої робочої сили селянськими господарствами, регулювання трудових відносин у сільському господарстві, чисельність і структуру наймитства, умови їхньої праці та побуту, соціально—економічне становище робітників [9]. У динаміці чисельності наймитства у період непу автором виокремлено періоди зростання (1921—1926 рр.) та зменшення (1927—1929 рр.). За словами дослідника, розширеною відносин найму—продажу робочої сили сприяла відбудова сільського господарства та пов'язане з нею зміцнення селянських господарств. Зменшення відбулося у зв'язку із заходами радянської влади, спрямованими на витіснення приватної власності та підриг економічної незалежності українського селянства у роки, що передували колективізації сільського господарства [9,с.134].

Крім того, в одній із наступних своїх робіт, О.Десятніков дослідив проблему оплати праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період непу. Автор, зокрема, з'ясував форми оплати праці, розмір складових частин зарплатні,

змір заробітної плати, ставеву диференціацію зарплатні, строки оплати праці [10].

Період згортання непу на прикладі українського села став предметом ґрунтового вивчення Г.Капустян у розвідці «Злам непу» [11]. Прикметним є той факт, що праця базована, головним чином, на основі архівних партійних документів та рішень партійних форумів. Предметом уваги дослідниці стали такі аспекти, як запровадження надзвичайних заходів і їх наслідки, вплив непу на масову свідомість міського населення, згортання непу і радянська політична система. В одній із наступних своїх робіт, яка також опублікована на сторінках «Українського селянина», Г.Капустян дослідила люмпенізовану психологію незаможника, її використання більшовиками задля досягнення успіху у здійсненні радянської політики на селі у період непу [12].

Експорт української сільськогосподарської продукції в роки непу – питання аналізу якого присвячено статтю Ю.Раку. Оцінюючи ряд заходів, спрямованих на відновлення сільського господарства та експорту його продукції в роки непу, автор констатує, що ці заходи принесли позитивні зрушення, оскільки значно зріс об'єм експорту сільськогосподарської продукції [13, с.322].

Я.Балабай вивчив питання, пов'язані із зовнішньою селянською орендою землі в Україні у період непу, а саме: передача землі селянам з державного земельного фонду, ресурси фонду державних земель, умови та види орендних платежів, розміри орендованих площ державного земельного майна [14]. Дослідження вказаних питань дозволило автору з'ясувати автору який вплив мала зовнішня селянська оренда землі на соціально-економічний розвиток селянських господарств у період непу.

Р.Кантемирова, дослідивши сільські кустарні промисли в період нової економічної політики дала ретельний аналіз кустарним промислам як різновиду діяльності сільського населення України, визначила стадії, що вони пройшли у своєму розвитку, та важелі, що мали позитивний чи негативний вплив на їх розвиток, виокремив сільських кустарів як окремий прошарок сільської спільноти [15].

Історіографічні проблеми історії непу також знайшли своє відображення на сторінках «Українського селянина». На поцінування заслуговує об'єктивний аналіз радянської історіографії 1920-х рр. соціально-економічної політики радянської влади в українському селі періоду непу, запропонований В.Боєчком [16]. Досліднику вдалося об'єднати значну кількість робіт в цілісну картину, з'ясувавши еволюцію історичних поглядів на соціально-економічну політику радянської влади стосовно українського селянства доби непу. В.Боєчко у своїй праці виокремлює два етапи у розвитку радянської історіографії соціально-економічної політики радянської влади в українському селі періоду непу: перший – 1921–1924 рр., що характеризувався реальним висвітленням змін соціально-економічної політики радянської влади в українському селі, різноманітними оцінками цих перетворень та можливих шляхів розвитку. Другий період розвитку вітчизняної історіографії, 1925–1929 рр., відрізнявся від першого тим, що партія визначилася з подальшим напрямом соціально-економічної політики в селі і почала робити спроби нав'язувати ідею колективізації українського села [16, с.62–63].

На відміну від цього, Л.Шаповал у своїй розвідці виокремлює найважливіші проблеми реалізації непу в аграрному секторі економіки, що досліджуються сучасними українськими науковцями. Аналіз наукової літератури автор констатує той факт, що предметом уваги сучасних українських дослідників стали соціальна диференціація селянських господарств, використання найманої праці, чисельність і професійний склад наймитів, скасування продрозкладки і застосування натурального продподатку, податкова політика хлібозаготівельна кампанія, аграрний ринок, типологізація заможного селянства та ін. аспекти пов'язані з реалізацією непу в аграрному секторі [17].

Праці окремих авторів відзначаються націленістю на визначення регіональної специфіки непу. Так, зокрема, ставлення селянства Одещини до непу – об'єкт науково-

го вивчення В.Маленка [18]. Основну увагу в його роботі приділено висвітленню ситуації, що склалася в селах на Одещині у 1921–1929 рр. На прикладі Одещини дослідник доводить, що майже всі зміни, які передбачав непу, мали на селі лише декларативний характер. Так, зокрема, в Ленінському районі селяни були об'єднані в п'ять земельних товариств, але багато хто з них навіть не знав своїх ділянок, а Комінтернівський район, на 1925 рік в економічному плані був слабким і взагалі економічного значення не мав [18, с.228]. У підсумку автор приходиться до логічного висновку, що якою б чудовою не здавалась епоха непу на фоні громадянської війни та суворих 1930-х, варто визнати, що доля українського села в ці роки була доволі складною. Справді, варто захоплюватись українським селянином, який, витримуючи удари держави і природи, не залишав важкої праці на землі [18, с.229].

В.Яцюк вивчав проблему забезпеченості необхідним реманентом і машинами господарств Поділля в період непу. Провівши аналіз статистичних даних, історик зауважує, що в період непу розподіл знарядь праці в селянському господарстві Поділля не відповідав потребам сільськогосподарського виробництва. У краї був дуже високий процент без реманентних дворів. Дрібне господарство ставило жорсткі рамки застосуванню складних машин у сільському господарстві. Через це дрібнотоварне виробництво змушене було базуватися на ручній праці селян [19, с.135].

О.Стадник дослідила питання, що стосуються існування та діяльності різних політичних партій у подільському селі, ролі радянських органів влади у суспільно-політичному житті регіону, участі подільських селян у ньому. Предметом уваги О.Стадник стали особливості суспільно-політичних процесів у подільському селі в період непу [20].

В.Лазуренко розкрив регіональні особливості розвитку заможного селянського господарства товарного типу в період розквіту непу. Перелік проблем, які автор обрав для дослідження, стосувалися складу та питомої ваги селянських господарств товарного типу в 1924–1927 рр. [21].

Таким чином, зі сторінок «Українського селянина» багато авторами вперше висунуто і документально обґрунтовано цілий ряд положень та висновків, які конкретизують картину історії непу, роблять її яснішою і зрозумілішою. Предметом уваги сучасних українських дослідників, статті котрих опубліковані на сторінках «Українського селянина», стали діяльність сільськогосподарської кооперації, соціальна диференціація селянських господарств, використання найманої праці, чисельність і професійний склад наймитів, скасування продрозкладки і застосування натурального продподатку, податкова політика, типологізація заможного селянства, історіографічні проблеми історії непу, регіональна специфіка непу та ін. аспекти пов'язані з реалізацією непу. Однак, вивчення ряду кардинальних напрямків теми тільки розпочалося і вони мають бути пріоритетними для українських дослідників.

Список використаних джерел

1. Корновенко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А.Денікіна, П.Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919–1920 рр.): історіографічний процес 1919–2000-х рр. – Черкаси: Ант, 2008. – 238 с.
2. Наукове товариство істориків-аграрників на 10-ту річницю діяльності. 2000–2010 / Десятніков О., Земзюліна Н., Корновенко С. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. – 2010. – 32 с.
3. Морозов А., Гоцуляк В. Сільськогосподарська контрактиція в добу непу // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького. – 2001. – Вип.1. – С.32–37.
4. Корновенко С., Морозов А. Трансформація податкової політики радянської влади в українському селі на початку непу // Український селянин. – 2001. – Вип.3. – С.230–236.
5. Лазуренко В. Податкова політика радянської держави по відношенню до економічного міцного селянського господарства України в добу непу // Український селянин. – 2002. – Вип.6. – С.109–112.
6. Морозов А. Тернистий шлях сільськогосподарської кооперації в добу непу // Український селянин. – 2002. – Вип.5. – С.82–88.

7. Святець Ю. Безпосівні селянські господарства в роки нової економічної політики // Український селянин. – 2002. – Вип.5. – С.92–95.
8. Паскаленко В. Участь заможного селянства в роботі сільськогосподарських кооперативів доби непу // Український селянин. – 2003. – Вип.7. – С.122–124.
9. Десятніков О. Чисельність наймитів в одноосібних селянських господарствах України у період непу // Український селянин. – 2003. – Вип.7. – С.131–134.
10. Десятніков О. Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період непу // Український селянин. – 2004. – Вип.8. – С.247–250.
11. Капустян Г. Злам непу // Український селянин. – 2004. – Вип.8. – С.244–247.
12. Капустян Г. Комітети незаможних селян у системі радянсько–більшовицької політики // Український селянин. – 2005. – Вип.9. – С.203–207.
13. Раку Ю. Експорт української сільськогосподарської продукції в роки непу // Український селянин. – 2006. – Вип.10. – С.321–322.
14. Балабай Я. Зовнішня селянська оренда землі в Україні у період непу // Український селянин. – 2008. – Вип.11. – С.272–275.
15. Кантемирова Р. Сільські кустарні промисли в період нової економічної політики // Український селянин. – 2010. – Вип.12. – С.256–258.
16. Боечко В. Соціально–економічна політика радянської влади в українському селі періоду непу в оцінці вітчизняної історіографії 20–х рр. ХХ ст. // Український селянин. – 2004. – Вип.8. – С.59–64.
17. Шаповал Л. Вивчення сучасними українськими істориками етапів реалізації непу в аграрному секторі // Український селянин. – 2008. – Вип.11. – С.97–100.
18. Маленко В. НЕП в сільському господарстві Одещини 1921–1929 роки // Український селянин. – 2001. – Вип.3. – С.228–229.
19. Яцюк В. Сільськогосподарський реманент та машини в селянському господарстві Поділля в період непу // Український селянин. – 2003. – Вип.7. – С.134–135.
20. Стадник О. Особливості суспільно–політичних процесів у подільському селі в роки непу // Український селянин. – 2006. – Вип.10. – С.322–325.
21. Лазуренко В. Динаміка розвитку заможного селянського господарства товарного типу в період розквіту непу (1924–1927 рр.) // Український селянин. – 2012. – Вип.13. – С.202–206.

* * *